

RECONSTRUCȚIA LOGICII CLASICE LA ALEXANDRU SURDU (III). TEORIA NOȚIUNII (II)

ȘERBAN N. NICOLAU

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”
al Academiei Române

ALEXANDRU SURDU'S RECONSTRUCTION OF CLASSICAL LOGIC (I).

THE THEORY OF NOTION (II)

Abstract. The paper goes on with the presentation of Alexandru Surdu's reconstruction of the theory of notion from classical logic by means of analyzing the relation between notion and word and showing the double subsistence of notion, its double partn the conventional character terms, and the relation among words and notion as definition and, on the other hand, by exposing notion as mediation between word and object through the three hypostases of the word – uttering, denomination, and name.

Keywords: Subsistence, Constitutive, Communicative, Conventional, Uttering, Denomination, Name.

S-a văzut în prima parte dedicată reconstrucției teoriei noțiunii în logica clasică¹ care sunt motivele care necesită o atare întreprindere în prezent. S-a arătat deopotrivă că noțiunea este o formă logică independentă care este constituită din unitatea celor trei accepțiuni clasice ale ei. Se va examina în continuare care sunt relațiile dintre prima formă logică clasico-tradițională, noțiunea și cuvântul ca unic mijloc de exprimare al ei.

Asupra raportului între noțiune și cuvânt, trebuie spus, mai întâi, că noțiunea ca *simplă potență*, adică în prima sa accepție cum s-a arătat, este doar *posibilitatea* ființării propriu-zise a noțiunii. Apoi, în al doilea rând, gândirea în act, care înseamnă *un anumit gând*, este *realizarea* acestei posibilități. Prin urmare, noțiunea ca *formă logică realizată* (λογος), în a doua sa accepție cu alte cuvinte, înseamnă *o anumită noțiune* sau *o noțiune determinată*. „Noțiunea determinată (λογος) – spune Aristotel – este cu necesitate alcătuită *din cuvinte* (εξ ονοματων)”² sau, altfel spus, *noțiunea determinată nu poate ființa în afara cuvintelor*. De aici rezultă că noțiunile determinate nici nu pot fi studiate independent de cuvinte. Așa se explică faptul că

¹ Cf. Șerban N. Nicolau, „Reconstrucția logicii clasice la Alexandru Surdu (II). Teoria noțiunii (I)”, în *Probleme de logică*, vol. XXV, București, Editura Academiei Române, 2022, pp. 85–96.

² Aristotel, *Met.*, VII (Z), 15, 1040a9-10: „ἀναγκαῖόν δὲ ἐξ ονοματων εἶναι τὸν λόγον” (trad. n.).

în multe tratate de logică tradițională studiul noțiunilor se confundă cu studiul cuvintelor. În realitate, arată Alexandru Surdu, studiul noțiunilor *nu se identifică* cu studiul cuvintelor, ci se realizează doar *prin mijlocirea* lor și, mai mult încă, *nu prin mijlocirea oricăror cuvinte*, așa cum se va vedea mai departe³.

Trebuie spus de la început că noțiunea ca formă logică are o dublă subzistență, *in mente* și *in voce*. Pe de altă parte, dacă noțiunile *nu se identifică* cu cuvintele, nu e mai puțin adevărat că ele *nu pot subzista* fără cuvinte. În *Analitica secundă*, Aristotel face distincție între *cuvântul interior* (οἰεσθω λογος), care corespunde cu ceea ce se numește de regulă „limbaj interior” și care face posibilă gândirea *fără exprimarea* gândurilor, și *cuvântul exterior* (οἰεξω λογος), care corespunde cu ceea ce se numește de regulă „limbaj exterior” și care face posibilă gândirea și deopotrivă *exprimarea* gândurilor⁴. Dar atât *cuvântul neexprimat* sau *interior*, cât și *cuvântul exprimat* sau *exterior* se află în aceeași relație cu noțiunea ca formă logică determinată (λογος), adică nu se identifică cu noțiunea, iar noțiunea nu poate subzista în afara cuvântului. Prin urmare, conceptul de „limbaj interior/exterior” fiind imprecis și neacceptat unanim, Alexandru Surdu propune și demonstrează teza potrivit căreia „noțiunea ca formă logică (λογος) determinată are, în acest context, o dublă subzistență, *in mente* (εἰς τὴν/ψυχὴν) și *in voce* (εἰς τὴν/φωνήν)”⁵.

În legătură cu această dublă subzistență, trebuie făcute trei observații. În primul rând, trebuie spus că noțiunea determinată *in mente* poate fi studiată *numai* în raport cu noțiunea determinată *in voce*, nicidecum ca atare. În al doilea rând, noțiunea determinată *in mente* este *componenta logică fundamentală* a noțiunii determinate *in voce*. În al treilea rând, noțiunea determinată *in voce* nu este numai cuvânt, ci deopotrivă *noțiune* și *cuvânt*. De unde rezultă că noțiunea determinată *in mente* este acceptată *numai* în calitatea ei de *componentă* a noțiunii *in voce*⁶.

Noțiunea determinată *in voce*, prin urmare, este *unitatea* dintre *cuvânt* și *noțiunea in mente*. Pentru o anumită *noțiune in voce*, unitatea lor, potrivit teoriei aristotelice, este unitatea dintre *formă* (εἶδος), care aici este *noțiunea in mente*, și *materie* (ὕλη), care aici este *cuvântul*⁷. Dar, dacă *cele subzistente in mente* (ταῖς εἰς τὴν/ψυχὴν), *formele* cu alte cuvinte, sunt aceleași pentru toți (ταῖς παντασὶ), *cele subzistente in voce* (ταῖς εἰς τὴν/φωνήν), *cuvintele* care constituie *materia* noțiunilor altfel spus, sunt diferite⁸. Despre forma și materia noțiunilor, Aristotel spune în *Despre interpretare*: „Și după cum nici cuvintele scrise (γραμματα) nu sunt aceleași pentru toți (παντασὶ ταῖς αὐταῖς), tot așa nici cuvintele vorbite (φωναι) nu sunt aceleași; pe când cele pentru care acestea constituie în chip primordial semne sunt determinații ale sufletului, aceleași pentru toți (ταῖς παντασὶ παθηματα τῆς ψυχῆς), iar lucrurile (πραγματα), pentru care acestea din urmă sunt asemănări (ομοιωματα), sunt

³ Cf. Al. Surdu, *Teoria formelor logico-clasice*, București, Editura Tehnică, 2008, pp. 12–13.

⁴ Cf. Aristotel, *An. post.*, I (A), 10, 76b24-27.

⁵ Al. Surdu, *op. cit.*, p. 13 (subl. n.).

⁶ *Ibidem*.

⁷ Cf. Aristotel, *De gen. anim.*, V (E), 7, 786b21-22: „...του' δε; λογου υλην ειλαι την φωνην (trad. n.: ...materia limbii este cuvântul)”.

⁸ Cf. Aristotel, *De int.*, I, 16a3-6.

aceleași de la început”⁹. De aici nu rezultă că unei noțiuni *in mente* i-ar corespunde mai multe noțiuni *in voce*, ci doar că o anumită noțiune poate fi exprimată prin cuvinte diferite, fie că e vorba de limbi diferite, fie că e vorba de aceeași limbă. Ceea ce duce la *dificultatea de a sesiza forma noțiunii in voce*, lucru pentru care, spune Alexandru Surdu¹⁰, este necesar un studiu al interpretării gândurilor prin cuvinte (ἡδία; τῆς οἰομοσιως ἐρμηνευῶ) cu formula aristotelică din *Poetica*¹¹. Interpretarea gândurilor (ἐρμηνευῶ), în înțelesul pe care îl dă Aristotel, face posibil studiul noțiunii prin intermediul cuvintelor, noțiune care, cum s-a arătat, este un gând simplu (νοῦμα). Tratatul aristotelic *De interpretatione* este tocmai un exemplu de interpretare a gândurilor prin cuvinte la nivelul propoziției, altfel spus, la nivelul judecății și părților ei în cadrul propoziției, dar el poate sugera și felul în care se pot studia noțiunile prin intermediul cuvintelor¹².

În accepție logico-clasică, studiul noțiunii prin intermediul cuvântului înseamnă studiul *forme* noțiunii *in voce* prin intermediul *materiei* noțiunii, adică studiul noțiunii *in mente* prin noțiunea *in voce*. Posibilitatea acestui studiu, arată Alexandru Surdu¹³, este dată de *analogia* dintre gânduri și cuvinte, așa cum este ea afirmată de Aristotel: „După cum *in mente* (ἐν τῆ/ψυχῆ) gândul (νοῦμα) subzistă uneori fără adevărire sau falsitate, dar alteori este necesar să-i aparțină de la început una dintre acestea, tot așa este și *in voce* (ἐν τῆ/φωνῆ), căci falsul și adevăratul se referă la compunere și diviziune”¹⁴. Fără adevărire sau falsitate subzistă *gândurile simple*, corespunzătoare *noțiunilor*, la care se referă *cuvintele izolate* sau *fără legătură* (ἀνευ συμπλοκῆς¹⁵) cu expresia lui Aristotel, în timp ce restului gândurilor, corespunzătoare judecăților și raționamentelor, le aparțin de la început adevăratul și falsul, iar cuvintele care se referă la ele *se spun totdeauna cu legătură* (κατα; συμπλοκῆν λεγεται¹⁶). *Limbaajul* este în felul acesta un *model al gândirii*¹⁷, în care cuvintele fără legătură sunt simbolurile (συμβολα) noțiunilor¹⁸.

Față de noțiune, cuvântul are și un dublu rol, pe de o parte rol constitutiv, pe de alta rol comunicativ. Ca simbol, cuvântul este o *voce semnificativă* (φωνῆ; σημαυτικῆ¹⁹), spune Aristotel, adică *semnul noțiunii exprimate oral* (*signum conceptus ore expressum*²⁰). Noțiunea *in mente* fiind forma noțiunii *in voce* și, în același timp, și semnificația cuvântului, *cuvântul semnificativ* se poate spune că este *semnul forme*²¹.

⁹ Aristotel, *De int.*, 1, 16a5-8: „καὶ ὡς περ οὐβῆ; γραμματα πασι τα; αυτα; ουβῆ; φωνα; αι; αυται; αυ μεντοι ταυτα σημεια πρωτως, ταυτα; πασι παθηματα τῆς ψυχῆς, και; αυ ταυτα ομοιωματα, πραγματα ηδη ταυταυ (trad. n.).

¹⁰ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 13.

¹¹ Cf. Aristotel, *De arte poetica*, 6, 1450b13-14.

¹² Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

¹³ *Ibidem*, p. 14.

¹⁴ Aristotel, *De int.*, 1, 16a9-13: „εστι δην ὡς περ εν τῆ/ψυχῆ/οδῆ; μεν νομα ανευ του' αληθειν ηψευθεσθαι, οδῆ; δε; ηδη ω/αυτα; αυκη τουτων υπαρχειν θανερων, ουδω και; εν τῆ/φωνῆ/ περι; γαρ συνθεσιν και; διαιρεσιν εβρι το; ψευδος και; το; αληθευ” (trad. n.).

¹⁵ Cf. Aristotel, *Cat.*, 1, 1a17.

¹⁶ Cf. Aristotel, *Cat.*, 1, 1a16.

¹⁷ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

¹⁸ Cf. Aristotel, *De int.*, 1, 16a3-4.

¹⁹ Cf. Aristotel, *De int.*, 1, 16a19.

²⁰ Cf. C. Boyer, *op. cit.*, p. 69 (apud Al. Surdu, *op. cit.*, p. 14).

²¹ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

În raport cu noțiunea, cuvântul are un *dublu rol*. În primul rând, după cum s-a spus mai sus, cuvântul este *materia* noțiunii *in voce*, pentru care noțiunea *in mente* este *forma*. Prin urmare, considerat ca *materie* a noțiunii *in voce*, cuvântul are *rol constitutiv*. În al doilea rând, așa cum s-a arătat mai înainte, cuvântul este *semn al formei* și are, considerat în acest fel, *rol comunicativ*. Prin cuvinte, spune Aristotel, este fixată gândirea vorbitorului și tot prin ele e reținută atenția ascultătorului: „Prin urmare, în sine și prin ele însele spuse, verbele sunt nume (ὀνόματα) și semnifică ceva (căci prin ele își fixează gândirea cel care vorbește (ὀλλεγων), și prin ele e reținută atenția celui care ascultă (ὀλοκουσας)), dar ele nu semnifică în niciun fel încă dacă ceva este sau nu”²². În acest fel se realizează *înțelegerea* vorbitorului și ascultătorului, adică *rolul comunicativ* al cuvântului față de noțiune.

Conform aristotelismului, termenii sunt convenționali. Caracterul *convențional* al termenilor rezultă din faptul că *unei* anumite noțiuni îi corespund *mai multe* semne formale, din faptul că unele semne formale sunt *preferate* altora sau din faptul că pot fi *inventate* semne formale²³. „Numele (ὄνομα) deci – spune Aristotel în *Despre interpretare* – este o voce semnificativă (φωνη; σημαντικη) potrivit convenției (κατα; συνθηκην), fără raportare temporală, în care, luată separat, nicio parte nu este semnificativă”²⁴.

Nu toate cuvintele unei limbi sunt cuvinte semnificative, adică nu toate sunt semnul unei noțiuni, așa încât în orice limbă întâlnim două feluri de cuvinte. „Dintre cele rostite – stă scris în *Categorii* –, unele se spun potrivit unei legături, altele fără legătură”²⁵. Există mai întâi *cuvintele semnificative* sau τα; κατηγορηματα (*catagoremele*), cum le numește Aristotel²⁶, care se spun *fără legătură* (ανευ συμπλοκης) cu alte cuvinte. Există, în al doilea rând, *cuvintele care nu au o semnificație independentă* sau τα; συγκατηγορηματα (*sincatagoremele*), cum sunt numite prima dată de către stoici²⁷, care se spun *numai potrivit unei legături* (κατα; συμπλοκη) cu (συν) alte cuvinte. *Catagoremele* au fost numite mai târziu *significantiae* (cele semnificative), iar *sincatagoremele* au fost numite *consignificantiae* (cele consemnificative)²⁸, fiind preluate în terminologia și problematica logicii scolastice.

În teoria logico-clasică a noțiunii sunt studiate numai cuvintele nelegate, adică numai *catagoremele* sau *significantiae*, cele care sunt semnul unei noțiuni altfel

²² Aristotel, *De int.*, 3, 16b19-21: „ονομα; μεν ουν καθ' εαυτα; λεγομενα τα; ρηματα ονοματα εστι και; σημαίνει τι (ιθτησι γαρ ολλεγων την διανοιαν, και; ολοκουσας ηρεμησεν), αλλ' εις εστιν ημηνουπω σημαίνει” (trad. n.).

²³ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 14; faptul că semnele formale sunt convenționale (κατα; συνθηκην – *ad placitum*) este confirmat în limba română prin termenul „cuvânt” care vine de la *conventum* (convenție).

²⁴ Aristotel, *De int.*, 2, 16a19-20: „ονομα μεν ουν εστι; φωνη; σημαντικη; κατα; συνθηκην ανευ χρονου, ης μηδεν μερος εστι; σημαντικογ κχωρισμενον” (trad. n.).

²⁵ Aristotel, *Cat.*, 2, 1a16-17: „των λεγομενων τα; μεν κατα; συμπλοκη λεγεται, τα; δ' ανευ συμπλοκης” (trad. n.).

²⁶ Cf. Aristotel, *De int.*, 11, 20b32.

²⁷ Cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, ed. a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 410.

²⁸ Termenii *significantia* și *consignificantia* se găsesc la Priscianus Donatus, gramatician celebru al antichității latine din sec. al VI-lea, în *Institutio de Arte Grammatica*, 2, 54, 7–15 (cf. A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 407).

spus²⁹. Criteriul după care sunt distinse cuvintele, care sunt semnul unei noțiuni, este, cum s-a arătat mai înainte, că noțiunea este unitatea celor trei aspecte ale ei, raportul dintre cuvânt și definiție.

Asupra raportului între cuvânt și definiție, arată Alexandru Surdu³⁰, dacă orice cuvânt poate fi definit, nu orice cuvânt este semnul unei definiții. Prin urmare, *semnul formal* sau, altfel spus, cuvântul semnificativ, categorema, cuvântul care stă pentru noțiune, este *exprimarea printr-un singur cuvânt sau exprimarea prescurtată a unei definiții*. Criteriul amintit mai sus, potrivit căruia distingem între cuvinte pe cele care stau pentru noțiuni, poate fi formulat acum³¹ prin regula că *orice cuvânt semnificativ*, adică orice cuvânt care stă pentru noțiune, *poate fi înlocuit cu definiția sa*³². Această regulă trimite la *raportul* dintre un cuvânt semnificativ ce exprimă noțiunea definită și cuvintele semnificative ce exprimă noțiunile care intră în componența definiției sale. Studiul acestui raport, la fel ca și studiul noțiunii prin intermediul cuvintelor, ține de *interpretarea gândurilor prin cuvinte* (ἡδῖα; τῆς οἰομαστικῆς ἐρμηνείας)³³.

În definiția *omul este animalul biped*, noțiunea *omul*, exprimată prin cuvântul semnificativ *omul*, este definită prin noțiunile *animalul* și *bipedul*, exprimate la rândul lor prin cuvintele semnificative *animalul* și respectiv *bipedul*. Noțiunea definită este cauza și principiul formal prin care noțiunile ce intră în componența definiției alcătuiesc un întreg. Cuvântul semnificativ corespunzător noțiunii definite poate fi înlocuit *in voce* cu cuvintele semnificative corespunzătoare noțiunilor care definesc, pentru că o noțiune *in mente* este identică cu definiția sa, definiție care este unitatea altor noțiuni. Dar, dacă *in mente* o noțiune este identică cu definiția sa, *in voce* un cuvânt semnificativ nu este identic cu mai multe cuvinte semnificative, căci, spune Alexandru Surdu³⁴, nu în orice context lingvistic un cuvânt semnificativ, adică un cuvânt care stă pentru noțiune, poate fi înlocuit cu cuvintele care stau pentru definiția sa. Mai precis, un cuvânt semnificativ nu poate fi înlocuit cu cuvintele semnificative care stau pentru definiția sa când, în contextul lingvistic dat, cuvântul nu stă pentru noțiunea corespunzătoare, ci stă pentru el însuși³⁵. Prin urmare, înlocuirea unui cuvânt semnificativ cu alte cuvinte semnificative nu poate fi justificată lingvistic, ci doar logico-clasic. *Distincția logică* dintre a doua și a treia accepție a noțiunii, ca λογος și ca οφτισμοσ, este evidențiată de *distincția lingvistică*, care apare numai *in voce*, dintre o noțiune și definiția sa³⁶.

---

²⁹ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 14.

³⁰ *Ibidem*, p. 15.

³¹ *Ibidem*.

³² Ținând cont de definițiile *omul este animalul biped* sau *omul este ființa rațională*, afirmația *Socrate este om* devine, prin înlocuirea cuvântului semnificativ *om* cu definițiile lui (*animal biped* sau *ființă rațională*), *Socrate este animalul biped* sau *Socrate este ființa rațională*.

³³ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 15.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Cu exemplele de mai sus, *omul este animalul biped* sau *omul este ființa rațională*, dacă se poate spune *om are o singură silabă*, nu se mai poate spune *animal biped are o singură silabă* sau *ființă rațională are o singură silabă*, căci aici cuvântul *om* stă pentru el însuși, nu pentru noțiunea sa corespunzătoare.

³⁶ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

După *relațiile* dintre cuvântul semnificativ care exprimă noțiunea și cuvintele semnificative care exprimă definiția noțiunii, relații potrivit cărora sunt studiate cuvintele în calitate de semne ale formei, se pot deosebi *cinci* categorii de cuvinte: *gen* (γενος), *specie* (ειδος), *diferență* (διαφορα), *propriu* (ιδιον) și *accident* (συμβεβηκος). Ele se găsesc în *Topica* lui Aristotel, dar au fost cunoscute mai ales datorită lui Porphyrius care le-a studiat în *Isagoga*³⁷. Aceste *cinci voci* (*quinque voces*), cum au fost numite de către latini, concepute pentru înțelegerea categoriilor aristotelice, definițiilor, diviziunilor și demonstrațiilor, au drept principal scop logic *definiția*³⁸. În acest context, definiția înseamnă explicitarea raporturilor dintre gen, specie și diferență, între care genul este cel mai important fiind *fundamentul*³⁹, căci „genul vrea să semnifice esența (το; τινεσται) unui lucru și este primul (πρωτον) presupus dintre cele spuse în definiție”⁴⁰.

Termenii, care constituie materia noțiunii *in voce* și prin care sunt exprimate noțiunile, sunt în genere substantive sau forme substantivizate⁴¹. Dar noțiunea ca formă este identică cu noțiunea ca definiție, rezultând de aici o dublă posibilitate de exprimare a noțiunii. Ea poate fi exprimată, în primul rând, *prin semnul formei* și, în al doilea rând, *prin cuvintele semnificative care exprimă definiția*⁴². În primul caz, când noțiunea determinată este exprimată printr-un singur cuvânt care este semnul formei, *cuvântul trebuie să fie articulat*⁴³. „Dar – arată Aristotel – nu trebuie să căutăm exprimarea termenilor printr-un singur cuvânt, căci vor exista adesea noțiuni pentru care nu este instituit un nume”⁴⁴. Așa încât, în al doilea caz, când noțiunea determinată este exprimată prin cuvintele semnificative ale definiției, fie că este, fie că nu este stabilit un nume, *cuvântul semnificativ care exprimă genul în definiție*

³⁷ Porphyrius, Εἰσαγωγῆ; εἰς τας Ἀριστοτελους κατηγορίας (*Introducere la categoriile lui Aristotel*), cu subtitlul Περί των πεντε φωνών (*Despre cele cinci voci*).

³⁸ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 16.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Aristotel, *Top.*, VI (Z), 5, 142b27-29: „το; δε; γενος βουλεται το; τινεσται σημαινειν, και; πρωτον υποτιθεται των ε; τω/ορισμω/λεγομενων.” (trad. n.).

⁴¹ Noțiunile aristotelice sunt de regulă exprimate prin termeni formați pe baza substantivelor. Pe de altă parte însă, bazându-se pe flexiunea deosebită a elinei, Aristotel construiește adesea numeroase noțiuni exprimate prin termeni nesubstantivali, plecând de la alte părți de vorbire sau chiar de la locuțiuni, substantivându-le prin articulare. Iată câteva exemple din tratatul *De caelo*: το; αφευ (*ceea ce se produce totdeauna*) format prin articulare cu articolul neutru singular de la adverbul αφευ (*totdeauna*), care este diferențiat de το; ωδ εστι; το; πολυυ (*ceea ce se produce cel mai adesea*) format la fel prin articulare de la locuțiunea ωδ εστι; το; πολυυ (*care se produce cel mai adesea, cu o certă frecvență, în mod obișnuit*) (cf. *De caelo*, I (A), 12, 283a33); το; αγενητον (*negeneratul*) – το; γενητον (*generatul*) formate de la adjectivele verbale αγενητος (*negenerat*) – γενητος (*generat*) (cf. *De caelo*, I (A), 11, 280b6-20); το; ειψαι (*ceea ce este, faptul de a exista, ființa*) format de la ειψαι (*a fi*) verb la infinitiv prin articulare cu articolul neutru singular; το; οψ (*ceea ce ființează, ființarea*) format de la participiul prezent neutru οψ al verbului ειψαι (*a fi*) prin același fel de articulare (cf. *De caelo*, IV (Δ), 4, 312a19);

⁴² În exemplele *omul este animalul biped* și *omul este ființa rațională*, noțiunea determinată *omul* poate fi exprimată în ambele fie prin semnul formei „omul”, fie prin cuvintele semnificative care exprimă definiția, adică „animalul biped” și, respectiv, „ființa rațională”.

⁴³ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 16.

⁴⁴ Aristotel, *An. pr.*, I (A), 35, 48a29-30: „ου; δε; τους οβους αφε; ζητειν ονοματι; ε; τισθαι; πολλων; γαρ εσονται λογοι; οψ ου; κειται; ονομα.” (trad. n.).

trebuie să fie articulat⁴⁵, căci, așa cum s-a arătat mai sus despre raportul între cuvinte și noțiunea ca definiție, genul semnifică esența și este primul presupus de elementele definiției. „În genere – arată Alexandru Surdu –, articolul hotărât singular este indiciul lingvistic al faptului că un anumit cuvânt este semnul unei anumite noțiuni, fie independent, fie împreună cu alte cuvinte semnificative care îl însoțesc”⁴⁶. Când în loc de „ființă rațională” sau „animal biped” spunem „om”, adică în situația inversă când sunt exprimate cuvintele semnificative ale definiției printr-un singur cuvânt, acest cuvânt prin care se exprimă o definiție *in voce* trebuie să fie *nearticulat*. Între cuvântul articulat „omul” și cuvântul nearticulat „om” este diferența dintre *semnul formal al noțiunii*, care este identică cu definiția sa, și *semnul definiției noțiunii doar*⁴⁷.

Prin urmare, în teoria clasică a noțiunii, referitor la *relația* dintre *cuvânt* și *noțiunea ca definiție*, sunt acceptate următoarele: în primul rând, cuvântul este un *mijloc de studiu* al noțiunii, iar studiul cuvântului se face *prin intermediul* noțiunii; în al doilea rând, prin dubla accepție de λογος și ορισμος a noțiunii, sunt *admise* deopotrivă *cuvântul care exprimă noțiuni diferite*, ca și *noțiunea exprimată prin mai multe cuvinte*; în al treilea rând, *noțiunea este: cauza formală* a cuvintelor, care sunt *materia* noțiunilor, *cauza eficientă* a cuvintelor, ce duce la unitatea cuvintelor semnificative din definiție și *cauza finală* sau, altfel spus, scopul studierii cuvintelor⁴⁸.

După toate acestea, problema care se pune acum este aceea a relației dintre noțiune, cuvânt și lucru. Spre deosebire de orientarea empirist-metodologică, care, așa cum s-a arătat mai înainte, când s-a vorbit despre independența noțiunii ca formă logică clasică, raportează în mod nemijlocit cuvântul la lucru reducând astfel teoria noțiunii la studiul cuvintelor, orientarea clasică, pornind de la textele aristotelice și comentariile lor grecești, raportează cuvântul la lucru *în mod mijlocit*, „deoarece *cuvintele* (αἰφωναί) *anunță lucrurile* (τα; πραγματά) precum un vestitor (ἀγγεῖω)”, după cum spune Porfir⁴⁹. Avem, prin urmare, *lucrul și denumirea* sa, adică ceea ce tot Porfir numește *prima instituire a expresiilor* (ἡ πρώτη θεσις τῶν λεξέων)⁵⁰. Dar, va adăuga Dexip, „*gândurile* (τα; νοήματα) sunt cele semnificate în primul rând, iar în al doilea rând sunt *lucrurile* (τα; πραγματά)”⁵¹. Mijlocirea între cuvinte și lucruri se face prin noțiuni, înțelese în tripla lor accepție. Pe urma celor doi

⁴⁵ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 16.

⁴⁶ *Ibidem*; dacă lucrurile sunt clare în cazul limbilor care au articol hotărât, rămâne de explicat cazul limbilor care nu au articol hotărât, așa cum este limba latină; aici, spune autorul, este necesar un studiu prealabil al contextului sau al accepției în care e folosit cuvântul, studiu întreprins pe baza teoriei supoziției sau a presupunerii (*suppositio*), prin care se poate determina precis situația în care cuvântul, articulat sau nu, este semnul formal al noțiunii corespunzătoare, căci el trebuie să aibă în calitate de semn formal o *supoziție formală logică* (*ibidem*).

⁴⁷ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, pp. 16–17.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁴⁹ Porphyrius, *Isagoge et in Aristotelis categorias commentarium* (*Commentaria in Aristotelem Graeca* (CAG), vol. IV, pars I), edidit A. Busse, Berlin, 1887, 58, 23 (4r12); citat în continuare Porphyrius, *Isagoge et in cat.*: „οἱ αἰφωναί ἀγγεῖω/ἐρικυία τα; πραγματά ἀγγεῖωουσιν, ...” (trad. și subl. n.).

⁵⁰ Cf. Porphyrius, *op. cit.*, 58, 4 (3v20).

⁵¹ Dexippus, *In Aristotelis categorias commentarium* (*Commentaria in Aristotelem Graeca* (CAG), vol. IV, pars II), edidit A. Busse, Berlin, 1888, 10, 18-19 (12, 1–2); citat în continuare Dexippus, *In cat.*: „...τα; νοήματα ἐστὶ τα; σημαίνονενα πρώτως, δευτέρως δε; τα; πραγματά” (trad. și subl. n.).

comentatori, Ammonius, în propriul comentariu la *Categoriile* lui Aristotel, dă cea mai frumoasă și sintetică formulare a medierii pe care o realizează noțiunea: „Scopul filosofului [Aristotel] este de a trata *despre cuvintele ce semnifică lucruri prin mijlocirea gândurilor* (περι φωνών σημαίνουσών πράγματα δια μέσων νοημάτων)⁵². Teoria clasică afirmă mai mult, anume că *lucrurile sunt semnificate de către cuvinte doar prin intermediul noțiunilor*, mediere care, în genere, nu este evidențiată în tratatele logico-clasice⁵³.

În primul rând, există *cuvântul ca rostire*. Având în vedere că noțiunea este *cauza formală, cauza eficientă și cauza finală* a cuvintelor, cuvântul este studiat în logica clasică, pe de o parte, *doar* în raport cu noțiunea corespunzătoare lui și deopotrivă, pe de altă parte, în raport cu dublul său rol, *constitutiv*, deoarece cuvântul este *materia* noțiunii *in voce*, adică o parte constitutivă a ei, și *comunicativ*, deoarece cuvântul este un *semn al formei*, adică semnifică noțiunea *in mente*. În amândouă accepțiunile, constitutivă și comunicativă, factorul determinant și scopul studierii cuvintelor este noțiunea⁵⁴.

Semnul noțiunii pentru cuvintele separate este, cum s-a văzut, articolul hotărât singular și în acest caz *cuvântul semnifică noțiunea și numai noțiunea*⁵⁵. Toate părțile de vorbire, categoreme sau chiar sincategoreme în unele cazuri, pot deveni prin articulare semne ale formei⁵⁶. În toate aceste cazuri, *cuvântul articulat se rostește pur și simplu*, fără a spune altceva în plus. Așa încât *rostirea*, spune Alexandru

⁵² Ammonius, *In cat.*, 9, 17–18 (37b); trad. Constantin Noica, în vol. Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la Categoriile lui Aristotel*, însoțite de textul comentat, traducere, cuvânt înainte și note de C. Noica, București, Editura Academiei, 1968, p. 230 (subl. n.).

⁵³ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, pp. 19–20; cu toate că majoritatea tratatelor de logică clasică, spune Alexandru Surdu, admit următoarele două enunțuri – 1) *voce significant intellectus conceptiones immediate et eis mediantibus res* (cuvintele semnifică nemijlocit noțiuni și prin acestea mijlocit lucruri) și 2) *nomina non significant res nisi mediante intellectu* (cuvintele semnifică lucruri doar prin intermediul noțiunilor) –, realizarea mediației nu este evidențiată în ele; în acest studiu asupra noțiunii din punct de vedere logico-clasic, Alexandru Surdu arată tocmai modul *concret* în care are loc mediere prin noțiune între cuvânt și lucru.

⁵⁴ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 20.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ În toate cele zece părți de vorbire ale limbii române, șase flexibile (substantiv, articol, adjectiv, numeral, pronume, verb) și patru neflexibile (adverb, prepoziție, conjuncție, interjecție), se găsesc forme ce pot fi articulate cu articolul hotărât singular, devenind astfel *semne ale formei*, spre exemplu: 1) pentru *substantiv*: animalul sau copilul (semnificând noțiunea „animalul” sau „copilul”); 2) pentru *articol*: l-ul sau a-ul (semnificând noțiunea „articolul hotărât l” sau „articolul hotărât a”); 3) pentru *adjectiv*: albastrul sau frumosul (semnificând noțiunea „culoarea albastră” sau „însușirea de a fi frumos”); 4) pentru *numeral*: doiul sau mia (semnificând noțiunea „numeralul cardinal doi” sau „numeralul cardinal o mie”); 5) pentru *pronume*: eu-l sau el-ul (semnificând noțiunea „pronumele personal eu” sau „pronumele personal el”); 6) pentru *verb*: a) la *infinitiv*: tăcerea sau mișcarea (semnificând noțiunea „tăcerea” sau „mișcarea”); b) la *participiu*: sfătuitul sau priceputul (semnificând noțiunea „cel sfătuit” sau „cel priceput”); c) la *gerunziu*: suferindul sau intrândul (semnificând noțiunea „cel suferind” sau „ceea ce e intrat”); 7) pentru *adverb*: susul sau imediatul (semnificând noțiunea „locul de sus” sau „ceea ce este imediat”); 8) pentru *prepoziție*: despre-le sau dinspre-le (semnificând noțiunea „prepoziția compusă despre” sau „prepoziția compusă dinspre”); 9) pentru *conjuncție*: și-ul sau ci-ul (semnificând noțiunea „conjuncția coordonatoare copulativă și” sau „conjuncția coordonatoare adversativă ci”); 10) pentru *interjecție*: of-ul sau zbâr-ul (semnificând noțiunea „interjecția of ce exprimă o stare sufletească” sau „interjecția onomatopeică zbâr”).

Surdu, *este cuvântul cu articol hotărât singular*. „Rostirea – precizează filosoful român pe urmele lui Constantin Noica⁵⁷ – este singurul termen din limbile moderne, după cum remarcă Constantin Noica, care redă termenul λογος⁵⁸. Dar în teoria logico-clasică, potrivit teoriei lui Alexandru Surdu, „rostirea nu redă pe λογος în genere, ci numai pe ολεξω λογος = noțiunea în voce⁵⁹”.

Rezumând, în teoria noțiunii, *cuvântul*, în primul rând, *este parte constitutivă doar a noțiunii*, neavând legătură cu constituirea limbajului propozițional, în al doilea rând, *comunică noțiunea și numai noțiunea și*, în al treilea rând, nu se spune despre ceva, ci *se rostește*, adică *se constituie pe sine însuși comunicându-se*. Prin urmare, *cuvântul ca rostire înseamnă unitatea funcției sale constitutive și comunicative* sau reprezintă, cu alte cuvinte, *noțiunea în voce ca unitate a materiei și formei sale*. Ca o consecință directă a acestei unități, trebuie făcută observația că *divizarea rostirii* în cele două ipostaze, ca *formă logică*, adică *drept noțiune în minte*, și ca *materie* a formei logice, adică *drept cuvânt*, se poate face doar *prin abstractizare*. „În calitate de noțiune în voce, rostirea reprezintă desăvârșirea, realizarea concretă a unității celor două ipostaze⁶⁰”.

Prin urmare, în cazul cuvântului ca semn al formei, din perspectivă logico-clasică, se poate vorbi despre *independența antepredicativă* a cuvântului. Calitatea cuvântului de a fi semn al formei este mai ușor de sesizat în limbile care au articol hotărât singular, cum e cazul limbii române, sau articol singular, cum e cazul limbii eline. În limbile care nu au articol, cum e limba latină, sau în limbile neflexionare, distingerea cuvântului ca semn al formei este mai dificilă. Acest lucru se poate face doar prin interpretarea contextelor propoziționale în care el apare, așa cum, de pildă, în limba latină se poate face după rolul pe care îl are cuvântul, iar în limba chineză după poziția lui față de celelalte cuvinte din propoziție⁶¹.

În al doilea rând, există *cuvântul ca denumire*. Potrivit lui Aristotel, Platon denumea noțiunile generale idei (ἰδέαι) și afirma că lucrurile sensibile (ταῖς αἰσθητοῦ) sunt separate de idei. Pe de altă parte, deși separate, lucrurile sensibile sunt denumite toate potrivit acestor idei (κατα ταῦτα [ἰδέαι] λεγέσθαι πάντα) prin participare (καταμεθεῖν) la ele⁶². Aristotel critică și respinge teoria platoniciană a participării,

⁵⁷ Cf. C. Noica, *Rostirea filosofică românească* (cap. „Rost și rostire”), în vol. *Cuvînt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Eminescu, 1987, pp. 20–27.

⁵⁸ Al. Surdu, *op. cit.*: „În particular, rostire este singurul termen care poate reda logos-ul grec, acest *princeps* al gândirii, ce acoperă singur aproape jumătate din ea. Logos însemna și cuvânt, și rațiune, și socoteală, și raport, și definiție, și rost. La rândul ei, rostire ar putea acoperi o bună parte din echivocul fecund al lui logos: de la *flatus vocis* până la rostul ultim al lumii” (C. Noica, *op. cit.*, p. 20); „...găsirea unor termeni românești, cum este chiar cel de *rostire*, care traduce cuvântul grecesc *logos*, intraductibil în alte limbi” (Al. Surdu, *Comentarii la rostirea filosofică*, Brașov, Editura Kron-Art, 2009, p. 80).

⁵⁹ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

⁶⁰ Al. Surdu, *op. cit.*, p. 21.

⁶¹ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

⁶² Aristotel, *Met.*, I (A), 6, 987b7-10: „ουτος ουν τα μεν ταιαυτα των οντων ιδεαι προσηγορευσε, τα δὲ αἰσθητα παρα ταυτα και κατα ταυτα λεγεσθαι παντα κατα μεθεειν γαρ ειηαι τα; πολλα; ομωνυμα τοις ειφεσιν. (trad. n.: Prin urmare, acesta fiind motivul, el [Platon – n.n.] a denumit astfel de ființări [noțiunile generale – n.n.] idei, spunând, pe de altă parte, că toate lucrurile sensibile sunt separate de acestea [de idei – n.n.] și se denumesc toate potrivit cu acestea; într-adevăr, prin participare există pluralitatea celor sensibile omonime ideilor.)”.

conform căreia lucrurile sensibile își datorează existența derivată participării la idei, care singure au ființă deplină. El susține că a poseda cunoașterea celor existente (ἡ τῶν οὐρανῶν λαβεῖν ἐπιστημὴ) înseamnă a poseda cunoașterea speciilor potrivit cărora sunt denumite cele existente (τοῦ τῶν εἰδῶν λαβεῖν καθὰ λέγονται ταῖς οὐρανότα). La rândul lor, genurile sunt principiile speciilor (τῶν εἰδῶν ἀρχαί; ταῖς γενεῖς)⁶³, căci speciile sunt cunoscute doar prin intermediul genurilor (τοῦ εἶδος οὐκ ἐστὶν εἰδὸν ἀλλ' ἐν τοῦ γένους), după cum spune Asclepius în comentariul său la acest loc din *Metafizica*⁶⁴. Prin urmare, spune Aristotel, cele existente sunt cunoscute prin intermediul speciilor potrivit cărora sunt denumite, iar speciile sunt cunoscute prin intermediul genurilor cărora le aparțin. Cu toate încercările lui Aristotel de a se delimita de teoria lui Platon, se pot încă observa urme ale acesteia, așa cum remarcă Alexandru Surdu: „Se pare însă că motivul pentru care specia, de exemplu, se spune despre un lucru individual (τοῦδε τι) este legat de o reminiscență platonicească, cel puțin în modul de exprimare. Căci, afirmă Aristotel, *om* se spune despre un *anumit om*, deoarece *omul anumit subzistă în* sau este *cuprins în* (cum traduce J. Tricot) specia *om* (ὁ τις ἀνθρώπος ἐν εἶδει μὲν ὑπαρχει τῷ ἀνθρώπῳ⁶⁵). Este destul de dificil de tradus ὑπαρχειν ἐν, care, în acest context, trebuie să fie opus lui εἶναι ἐν = a fi în, căci lucrul individual este substanța primă care nu poate fi în ceva. Dar, în mod obișnuit, după cum precizează H. Bonitz⁶⁶, ὑπαρχειν are sensul lui κατηγορεῖσθαι καταντινος = a se spune despre ceva. De altfel, precizează și Porphyrius, „genul și specia, cum se spune, au în comun faptul de a se enunța despre mai multe” (γένος δεῖ καὶ εἶδος κοινόν μὲν εἶχουσι τοῖς κατὰ πλείονων, ὡς εἴρηται, κατηγορεῖσθαι⁶⁷), și, în definitiv, acesta este lucrul cel mai important. Că în raportarea lor, individul pare *invăluit* de specie sau apare ca o *parte* a speciei, acesta nu este decât un fel de a vorbi prin analogie. Porphyrius arată chiar la începutul *Isagogei* sale că genul a fost denumit așa prin asemănare (καθὰ ὁμοιωσῆτα⁶⁸), cu accepția comună care se dă, de exemplu, pentru genul Heraclizilor, de care țin mai mulți indivizi, sau de unde își trage obârșia fiecare dintre ei”⁶⁹.

Așa cum s-a arătat, *cuvântul semnificativ* sau *categorema* (τοῦ κατηγορημα – *significantia*) se spune despre ceva (κατηγορεῖται καταντινος), problemă în legătură cu care, arată Alexandru Surdu, trebuie distinse trei întrebări. Mai întâi, *în ce formă* se poate spune ceva, apoi, *de ce* se poate spune și, în al treilea rând, *despre ce* se poate spune ceva⁷⁰.

⁶³ Aristotel, *Met.*, III (B), 3, 998b6-8: „καὶ εἰεῖς τὴν τῶν οὐρανῶν λαβεῖν ἐπιστημὴν τοῦ τῶν εἰδῶν λαβεῖν καθὰ λέγονται ταῖς οὐρανότα, τῶν γε εἰδῶν ἀρχαί; ταῖς γενεῖς εἰσὶν. (trad. n.: Iar dacă a poseda cunoașterea celor existente este a poseda cunoașterea speciilor potrivit cărora se spun cele existente, atunci cu siguranță genurile sunt principiile speciilor.)”.

⁶⁴ Asclepius, *In Aristotelis Metaphysicorum libros A – Z commentaria (Commentaria in Aristotelem Graeca (CAG), vol. VI, pars II)*, edidit M. Hayduck, Berlin, 1888, 175, 30 – 176, 7 (121r); citat în continuare Asclepius, *In met.*.

⁶⁵ Cf. Aristotel, *Cat.*, 5, 2a16-17.

⁶⁶ Cf. H. Bonitz, *Ind. Arist.*, 789a38-41.

⁶⁷ Porphyrius, *Isagoge et in cat.*, 15, 10-11 (4b35-36).

⁶⁸ *Ibidem*, 2, 11 (1a34).

⁶⁹ Al. Surdu, *op. cit.*, pp. 22–23.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 23.

Despre *forma în care sunt denumite lucrurile*, în primul rând, Aristotel spune în *Categorii* că se face în mod paronimic (παρωνυμῶς λέγεται) de la cuvintele articulate, așa cum γραμματικός (gramatician) se spune de la η γραμματική (gramatică) și ἀδρειδς (curajos) se spune de la η ἀδρειδς (curajul)⁷¹. În același tratat, Aristotel dă în plus ca exemple de derivare paronimică pe λευκος (cel alb) de la η λευκοτης (albeață) și pe δικαιο (cel just) de la η δικαιοσυνη (justiția)⁷² sau în *Metafizica* pe αγαθον (cel bun) de la το αγαθον (bunul)⁷³. „În același mod – arată Alexandru Surdu –, un anumit om (τις αἰθροπος) este numit *om* (αἰθροπος) de la *omul* (ο αἰθροπος); un anumit om este *om* (αἰθροπος εἶτι)⁷⁴, dar el nu este *omul*. Căci, spune Aristotel, medicul nu tratează omul (ουγαρ αἰθροπον υψιαζει ο λητρευων), ci pe anumiți indivizi, cum ar fi Callias, care este numit *om*”⁷⁵.

În al doilea rând, pentru a răspunde la întrebarea *de ce se poate spune ceva*, trebuie studiat raportul dintre cele două aspecte ale cuvântului, ca rostire și ca denumire. Așa cum s-a văzut, cuvântul ca *denumire* sau cuvântul care se spune despre ceva, din perspectivă logico-clasică, este *derivat* de la cuvântul ca *rostire* sau cuvântul articulat cu articolul hotărât singular, cel care se rostește pe sine. Dar din perspectivă istorică, spune Alexandru Surdu, „se înțelege că situația se prezintă invers, iar rostirea este un produs târziu, care se obține printr-o îndelungată confruntare între forma și materia noțiunii *in voce*”⁷⁶. Prin urmare, rostirea are întâietate față de denumire din punct de vedere logic și, la rândul ei, și denumirea are întâietate față de rostire, dar din punct de vedere istoric. Ceea ce este important relativ la aspectul de denumire al cuvântului este faptul că doar prin intermediul rostirii poate fi justificată denumirea unui lucru, cu alte cuvinte, *de ce* unui anumit lucru i se spune așa și nu diferit. *Om, homo, αἰθροπος, homme, Mensch, man* sunt derivate de la *omul, homo*⁷⁷, *ο αἰθροπος, l'homme, der Mensch, the man*, adică de la cuvintele articulate cu articol hotărât singular, care toate sunt rostiri, și, indiferent de limbă, semnifică toate OMUL. Unui anumit om i se poate spune *cal* numai în situația în care *calul* semnifică OMUL, comentează Alexandru Surdu, și, prin urmare, noțiunea *in mente* este cea care determină relația dintre rostire și denumire⁷⁸.

⁷¹ Aristotel, *Cat.*, 1, 1a12-15: „παρωνυμα δε; λεγεται οθα αχροντινος διαφεροντα τη/πτωσει την κατα; τουνομα προσηγοριων εχει, οφν αχο; της γραμματικης ο γραμματικος και; αχο; της αδρειδς ο αδρειδς. (trad. n.: Iar paronime se spun toate câte au denumirea de la ceva, potrivit numelui, fiind diferite prin terminație, precum gramatician de la gramatică și cel curajos de la curaj.)”.

⁷² Aristotel, *Cat.*, 8, 10a29-32: „ετι; μεν ουλ των πλειστων και; σχεδον ετι; παντων παρωνυμῶς λεγεται, οφν αχο; της λευκοτης ο λευκος και; αχο; της γραμματικης ο γραμματικος και; αχο; της δικαιοσυνης ο δικαιο, ωφ αυτως δε; και; ετι; των αλλων. (trad.n.: De cele mai multe ori, și chiar în toate cazurile aproape, se vorbește paronimic, precum cel alb de la albeață, gramatician de la gramatică și cel just de la justiție, și la fel este și în celelalte cazuri.)”.

⁷³ Cf. Aristotel, *Met.*, V (Δ), 18, 1022a15-16.

⁷⁴ Cf. Aristotel, *Cat.*, 5, 2a, 25-26.

⁷⁵ Al. Surdu, *op. cit.*

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ În cazul limbilor care nu au articol, așa cum este cazul limbii latine, sau în limbile neflexionare, unde este evident mai dificilă diferențierea aspectelor de rostire și denumire ale cuvântului, trebuie recurs la contextul în care apare acesta (cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 21).

⁷⁸ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 23.

În privința relației dintre *denumire* și *rostire*, trebuie spus că, deși este derivată din rostire, denumirea *nu se identifică* cu ea pentru rațiunea că denumirea, deși *păstrează caracterul comunicativ* al rostirii, *nu mai slujește rolului său constitutiv*, ilustrând cele două ipostaze logice ale cuvântului, cel de *semn al formei* și cel de *materie a noțiunii în voce*⁷⁹. În privința relației dintre *denumire* și *noțiune*, trebuie arătat ca denumirea este în același timp *și dependentă, și independentă* de noțiune. Denumirea este *dependentă* de noțiune fiindcă *comunică noțiunea* și, de aici, faptul că o anumite denumire nu se poate spune despre orice și deopotrivă este și *independentă* de noțiune fiindcă *nu mai intră în componența ei*, de unde posibilitatea denumirii de a se spune despre ceva⁸⁰.

Fiind un semn al formei pe care o comunică, adică al noțiunii *in mente*, cuvântul ca denumire sau cuvântul nearticulat are un *înțeles*, un *conținut*, o *conotație* sau o *comprehensiune*. În logica clasică se vorbește adesea despre comprehensiunea unei noțiuni, identificându-se în mod greșit cuvântul cu noțiunea, când de fapt însăși noțiunea reprezintă înțelesul cuvântului care o semnifică⁸¹. În aceeași ordine de idei, definiția este considerată uneori ca fiind conținutul noțiunii, ignorându-se distincția între accepția de determinație subiectiv rațională sau formă desăvârșită a noțiunii (*λογος*) și accepția de principiu formal sau definiție (*ορισμος*) a noțiunii. În același mod se vorbește greșit despre comprehensiunea cuvântului articulat, adică al rostirii, în loc de comprehensiunea cuvântului nearticulat, adică de comprehensiunea denumirii. În acest caz nu se ține cont de faptul că rostirea sau cuvântul articulat se rostește, adică se comunică pe sine constituindu-se, în timp ce singură denumirea sau cuvântul nearticulat comunică ceva diferit de sine însuși. Confuzia, cum arată Alexandru Surdu, provine din faptul că nu se face o distincție clară între *rostire* și *denumire* în logica clasică⁸².

În al treilea rând, pentru a răspunde la întrebarea *despre ce* se poate spune ceva, este necesar să se facă referire la dublul rol mediator pe care îl are noțiunea *in mente*. Într-un prim fel, noțiunea *in mente* determină relația dintre *rostire* și *denumire*. Astfel, dacă rostirea semnifică noțiunea *in voce*, denumirea semnifică noțiunea *in mente*, fiind semn al formei, de unde faptul că denumirea, așa cum s-a văzut mai sus, are un conținut sau o comprehensiune. Într-un al doilea fel, noțiunea *in mente* este cea care mediază relația dintre *denumire* și *lucruri*. Semnificând noțiunea *in mente*, denumirea sau cuvântul nearticulat se referă deopotrivă și la lucruri, dar numai prin intermediul noțiunii *in mente*⁸³. Prin această intermediere a noțiunii *in mente*, un anumite cuvânt nearticulat, adică o denumire, se spune prin intermediul generalității noțiunii despre indivizii ce aparțin unei anumite mulțimi, indivizi ce posedă anumite însușiri comune care pot fi desăvârșite într-o formă logică prin intermediul posibilității noțiunii. Prin urmare, pe de o parte, așa cum s-a văzut mai sus, *denumirea nu se poate spune despre orice lucru*, ci numai despre anumite lucruri, și, pe de altă parte,

---

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 24.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*: „Fără intermediul noțiunii *in mente*, cuvântul sau este o parte a noțiunii *in voce*, și în acest caz este articulat și deci nu se poate spune despre niciun lucru, sau nu are înțeles și deci se poate spune despre orice lucru”.

denumirea nu se poate spune numai despre un anumit lucru. Este ceea ce spune Aristotel în *Metafizica* atunci când arată că nu se poate face o definiție despre un singur lucru. Într-adevăr, afirmă el, definiția este alcătuită cu necesitate din cuvinte (εξ ονοματων ειναι τον λογον) care nu sunt inventate sau create (ου ποιησει) de către cel care definește (ο ορισωμενος), căci altminteri acestea ar rămâne necunoscute celorlalți. Prin urmare, cuvintele stabilite (τα; κειμενα) sunt cunoscute tuturor vorbitorilor unei limbi și sunt comune tuturor lucrurilor unei clase (κοινα; πασιν)⁸⁴, deci în mod necesar acestea se spun și despre alte lucruri (α αναγκη αβα υπαρχειν και; αλλω/ταυτα)⁸⁵. Așa încât, denumirea sau cuvântul nearticulat se poate spune despre toate lucrurile care au această denumire, iar mulțimea lucrurilor care au aceeași denumire se numește sfera, denotația sau extensiunea acestui cuvânt⁸⁶.

Dacă indivizii a două mulțimi care au două denumiri diferite au și o denumire comună, de regulă pe baza genului căruia le aparțin amândouă, atunci se spune că sunt denumiți în mod sinonimic (συνωνυμως λεγεται). Dacă indivizii unei mulțimi au o denumire care se aplică și indivizilor altei mulțimi, atunci se spune că sunt denumiți în mod omonimic (ομωνυμως λεγεται)⁸⁷.

În al treilea rând, există cuvântul ca nume. Vorbirea despre un anumit lucru individual (τοδε τι), înțelegând prin aceasta atât lucruri, cât și ființe, spune Alexandru Surdu referindu-se la perspectiva istorică a problemei, este cea care a fost folosită în primul rând în comunitățile umane. „Problema, dacă la început cuvântul a fost utilizat pentru a denumi un singur lucru și apoi a fost utilizat pentru a le denumi și pe cele asemănătoare lui sau dacă lucrurile s-au petrecut invers, nu poate fi soluționată”⁸⁸.

Cuvintele care se spun despre un singur lucru se numesc nume, spre deosebire de cuvintele care se spun despre mai multe lucruri și care se numesc denumiri. De vreme ce lucrurile (τα; πραγματια) se împart în generale și singulare, spune Aristotel în tratatul *Despre interpretare*⁸⁹, așa se împart și cuvintele, așa încât, avem,

⁸⁴ Conform traducerii lui Jules Tricot (în Aristote, *La Métaphysique*, vol. I, éd. refondue avec commentaire, Paris, Éd. J. Vrin, 2003, p. 435) și comentariului lui W. D. Ross (în *Aristotle's Metaphysics*, II, a revised text with introduction and commentary, Oxford, The Clarendon Press, 1953, p. 214, 8), τα; κειμενα κοινα; πασιν trebuie interpretat drept „cuvintele stabilite sunt comune tuturor lucrurilor”.

⁸⁵ Cf. Aristotel, *Met.*, VII (Z), 15, 1040a9-12: „αναγκατον δε; εξ ονοματων ειναι τον λογον, ονομα δλο ποιησει ο ορισωμενος; α γνωστον γαρ εστι. τα; δε; κειμενα κοινα; πασιν; αναγκη αβα υπαρχειν και; αλλω/ταυτα: (trad. n.: În mod necesar definiția este compusă din cuvinte, dar cuvântul nu este creat de cel care definește, căci ar fi necunoscut. Iar cuvintele stabilite sunt comune tuturor, prin urmare, este necesar ca aceste cuvinte să fie spuse și despre alt lucru)”; l. 12: υπαρχειν [τινι] este sinonim în genere cu κατηγορεισθαι κατα τινος = a se spune despre ceva (cf. H. Bonitz, *Ind. Arist.*, 789a38-41).

⁸⁶ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 25.

⁸⁷ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

⁸⁸ *Ibidem*, p. 28.

⁸⁹ Cf. Aristotel, *De int.*, 7, 17a39-b1: „επει; δε; εστι τα; μεν καθολου των πραγματων τα; δε; καθ ελαστον (λεγω δε; καθολου μεν ο εστι; πλειονων περικε κατηγορεισθαι, καθ ελαστον δε; ο μνηοιφν α θροπος μεν των καθολου Καλλιως δε; των καθ ελαστον) ... (trad. și subl. n.: Deoarece, dintre lucruri, unele sunt generale și altele sunt singulare (și numesc general ceea ce se spune despre mai multe [lucruri], iar singular ceea ce nu se spune astfel, așa cum de exemplu om este dintre cele generale și Callias dintre cele singulare), ...)”.

pe de o parte, cuvintele generale (καθολου) și, pe de altă parte, cuvintele singulare (καθ' εξαστον). Aceste denumiri grecești, arată Alexandru Surdu, sunt perfect adecvate acestui context, καθολου venind de la καθ' οδου = οδεji; πλειονων κατηγορεισθαι (ceea ce se spune despre mai multe), iar καθ' εξαστον = οδιμη; πλειονων κατηγορεισθαι (ceea ce nu se spune despre mai multe)⁹⁰. Din perspectivă logică, se evidențiază două probleme în legătură cu numele. Mai întâi, în *ce formă* sunt folosite cuvintele spuse despre un individual și, în al doilea rând, *care este cauza* pentru care cuvintele se pot spune în acest fel. Autorul deosebește *trei* feluri de nume: numele *propriu*, numele *circumstanțial* și numele *propriu-zis*⁹¹.

Numele propriu, susține logicianul român, *nu este un nume propriu-zis*, ci *o specie de denumire*. Argumentele sunt atât de ordin istoric, cât și de ordin strict logic. Din punct de vedere istoric, este acceptat faptul că toate numele proprii au o semnificație care, în cele mai numeroase cazuri, provenind din denumiri de ocupații, profesioni, însușiri particulare, iar uneori și din limbi vechi dispărute care nu mai sunt folosite, s-au pierdut⁹². Așa de pildă, numele filosofului Platon (Πλατων) vine

⁹⁰ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 29.

⁹¹ *Ibidem*, pp. 28–31.

⁹² Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 29; iată câteva exemple de nume proprii de personaje din tragedia antică greacă, nume care aveau anumite semnificații pentru vorbitorii de limbă elină din vremea lui Aristotel; aceste semnificații, cu timpul, și mai ales pentru vorbitorii actuali de limbi moderne, s-au pierdut, așa încât doar o analiză etimologică ne poate da o idee despre modul cum erau înțelese de către antici:

– Ifigenia (Ἥφιγενεια, fiica lui Agamemnon) vine din adv. ἰφι (cu forță, cu curaj, cu putere) și subst. το;γενος (aici *origine, naștere*) (cf. A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 986); Ἥφις este alt nume dat Ifigeniei (potrivit lui Lycophron din Chalcis, poet alexandrin din sec. al III î.Ch.; cf. A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 987 și W. Papp, *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, III-er Band (*Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, A–K), Braunschweig, 1884, p. 580); Ifigenia înseamnă *cea născută cu forța, cu curaj, cu putere, cea a cărei origine îi dă forță, curaj, putere*;

– Pentheu (Πενθευς, fiul lui Ekhion și al Agavei, rege al Thebei) vine din subst. πενθος (*doliu, jale, întristare, durere, mahnire, ceremonie de doliu, eveniment dureros*) și înseamnă *cel îndurerat, întristat, mahnit, cel care poartă doliu* (cf. A. Bailly, p. 1511);

– Electra (Ἥλεκτρα, fiica lui Agamemnon) e considerat un derivat onomastic al adj. ἡλεκτρον (*strălucitor*) și substantivizarea lui, οἷηλεκτρον (*Soarele, focul ca element*) (cf. P. Chantraine, p. 409 și É. Boisacq, p. 319); potrivit lui P. Chantraine (*ibidem*), etimologia acestui adj. este incertă, considerându-se că este un derivat al unui radical indo-european, fără a se putea preciza care; A. Bailly (cf. A. Bailly, p. 896, p. 2201) dă ca radical rădăcina ἡλκ cu sensul de *a străluci*, pe care o apropie de sanscritul *ark*; derivate de la același adj. (sugestive pt. o apropiere de numele Electra) sunt ἡλεκτρις (epitet fem. pt. *Lună*) și ἡλεκτρον subs. pt. *aliaj de aur și argint sau ambră*; o posibilă semnificație a numelui Electra ar fi *cea care strălucește sau arde (ca Soarele sau ca focul)*;

– Fedra (Ἥφαιδρα fiica lui Minos, soția lui Tezeu); se face o apropiere de adj. φαίδιμος (*strălucitor, glorios, frumos, magnific, ilustru*), folosit adesea ca epitet pentru personaje ca Hector sau Ahile, și adj. φαίδροϝ (*strălucitor – despre lumină, luminos, clar, pur, bucuroș, fericit, radios*), numele Fedra fiind socotit ca un derivat antropomic de la ultimul (cf. P. Chantraine, p. 1170 și É. Boisacq, p. 101); etim. incertă după Séchan și Chantraine (cf. A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 2049); derivat din radicalul Φα cu sensul de *a străluci* potrivit lui Bailly (cf. A. Bailly, p. 2049, p. 2224); mai recent (1980) Chantraine dă ca etim. tema φαιδ- (cf. P. Chantraine, p. 1170); o posibilă interpretare ar fi *cea care este strălucitoare, luminoasă, pură și clară ca lumina sau cea bucuroasă, fericită*;

– Oedip (Οἰδιππος, fiul lui Laios și al Iocastei), al cărui nume este compus din vb. οἶδα (*a (se) umfla, a (se) umple*), provenit din το;οιδος (*umflătură, grosime*) și οἶπουϝ (*picioarul omului, animalului*) (cf. A. Bailly, p. 1354 și A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 1354); numele înseamnă *cel cu picioarele umflate*, conform legendei potrivit căreia Oedip în copilărie avea picioarele crăpate și legate fedeleș (cf. P. Chantraine, p. 780);

de la adjectivul πλατυς, care înseamnă plat, larg, de dimensiuni mari, masiv, ceea ce face trimitere la o însușire particulară a persoanei. Numele propriu nu se referă la un singur individ, ci la o mulțime de indivizi dintr-un spațiu social și cultural determinat care au același nume, așa cum în Antichitatea greacă și chiar în Grecia modernă numele propriu Platon nu a aparținut numai celebrului filosof, ci unei mulțimi de oameni. După cum, în societățile și culturile cu origine creștină, sunt frecvente numele de sfinți creștini. Numele propriu de origine creștină Andrei vine de la numele grec al Sfântului Andrei, Andreas (Ἀνδρεῖς), nume legat de substantivul ἤλαδρειν, care însemna curaj, bărbăție, și provenind în greacă din substantivul οἰαζήν (bărbat) care face trimitere tot la o însușire particulară a persoanei. În plus, numele proprii se dau și altor specii de ființe diferite de oameni,

– Alcesta (Ἠλκῆστις, fiica lui Peleias și soția lui Admedes) vine din subst. ἤλακη (forță, vigoare, folosirea forței, luptă, putere, influență) potrivit lui Bailly (cf. A. Bailly, p. 81); etim. e respinsă de Chantraine (cf. P. Chantraine, p. 62, 57–58) care nu dă numele de Ἀλκῆστις printre derivatele antroponime ale lui οἰαζήν, posibilă semnificație a numelui ar fi *cea cu forță, cu vigoare, cu putere, cea capabilă să lupte*;

– Prometheus (Ὀμηθεύς, fiul lui Iapet, fratele Epimetei, tatăl lui Deucalion); Bailly (cf. A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 1645) îl dă ca derivat antroponim din adj. προ-μηθεύς (prevăzător, prudent); tot Bailly (cf. Bailly, p. 1645) îl apropie de sanscritul „Prāmathyius” (cel care produce focul prin frecare) provenit din sanscritul „pramātha” (băț care se rotește, cum se procedează pentru a aprinde focul prin frecare); Chantraine (cf. P. Chantraine, p. 940) și Boisacq (cf. É. Boisacq, p. 815) îl dă ca derivat antroponim din adj. προμηθηύς (prevăzător, care vede înainte, prudent), dar cele două adj. sunt apropiate ca sensuri; la ambele etimologii se poate observa că provin din prepoziția προ (înainte) și vb. μανθάνω (aici a înțelege, a pricepe, a studia), sensul celor două fiind *care înțelege, pricepe, studiază lucrurile mai înainte*; Prometheus ar fi *cel prudent, cel prevăzător, cel care înțelege mai înainte*;

– Orestes (Ὀρέστης, fiul lui Agamemnon și al Clitemnestrei), potrivit lui Bailly (cf. A. Bailly, p. 1399) și Boisacq (cf. É. Boisacq, p. 717), vine din τοῖρος (munte, colină, înălțime); L. Séchan și P. Chantraine (1950) îl dă ca origine sub semnul întrebării (cf. A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 1399), dar mai târziu (1975) Chantraine îl dă și el ca derivat antroponim din ὄρος (cf. P. Chantraine, p. 826); derivate de la ὄρος sunt și subst. ὄρεσ-τερος (cel care trăiește la munte) și ὄρεσται (locuitori de la munte), numele unui trib din Epir; Orestes înseamnă *cel care trăiește la munte, pe înălțime*;

– Clitemnestra (Ἠκλυται-μνηστρα, nume vechi Κλυταιμνηστρα), soția lui Agamemnon provine din adj. κλυτός (cel despre care se aude vorbind, de unde glorios, celebru, ilustru) și subst. οἰμνηστῆρ (cel care se ambiționează, cel care caută, cel care caută o căsătorie, pretendent) sau vb. μηθομαι (a medita, a se gândi la, a imagina, a inventa, a lucra, a pregăti, a se preocupa, a se ocupa de) (cf. A. Bailly, p. 1105 și A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 1105); Clitemnestra poate însemna *cea care caută gloria, celebritatea sau cea care se imaginează, se gândește la glorie, la celebritate*;

– Herakles (Ὁρακλῆς, fiul lui Zeus și al Alcemei); potrivit tradiției mitologice antice numele vine de la Ἥρα (numele zeiței soției a lui Zeus și persecutoarea eroului) și subst. τοῖρεος (bun renume, reputație, glorie); totuși, Bailly consideră mai probabilă proveniența din subst. ὀρηβος (semizeu, erou, șef militar, nobil conducător de oști în înțelesul antic homeric (cf. A. Bailly, p. 908); P. Chantraine presupune o derivare antroponimică din numele zeiței Ἥρα (cf. P. Chantraine, pp. 415–416); avem două posibile interpretări: prima, cea provenită din Ἥρα, *semizeul, eroul*; a doua, cea provenită din tradiția populară, *cel care se bucură de un bun renume, de glorie, de reputație, în ciuda zeiței Hera*;

– Antigona (Ἠντι-γονη, fiica lui Oedip); Bailly, Chantraine și Boisacq nu dau nicio indicație etimologică, dar despărțirea numelui în prep. ἄντι (aici în față, împotriva) și subst. ἡγονη (actul generării, al nașterii) așa cum e dată de Bailly (cf. A. Bailly, p. 177) și menținută de Séchan și Chantraine (cf. A. Bailly – L. Séchan – P. Chantraine, p. 177), poate duce la o posibilă interpretare drept *cea născută înainte sau cea născută împotriva*.

precum cailor, vitelor, câinilor etc. Din perspectivă strict logică, numele propriu, în accepție originară, pe de o parte, este sau o denumire, sau un cuvânt prin care sunt denumite de regulă ființe cărora le corespunde un grup de denumiri, pentru a fi deosebite de ființe de aceeași specie cărora le corespunde alt grup de denumiri. Pe de altă parte, în accepție obișnuită, *numele propriu* este o denumire, adică un cuvânt care și-a pierdut comprehensiunea, dar și-a păstrat extensiunea. Din cauza pierderii comprehensiunii, adică a pierderii înțelesului corespunzător extensiunii, numele propriu se spune despre această extensiune, dar poate fi spus și despre indivizii altui grup, ceea ce conferă un *caracter arbitrar* numelui propriu⁹³.

Al doilea fel de nume este *numele circumstanțial*. Acesta este „un complex de cuvinte, dintre care cel puțin unul este semnificativ. Datorită faptului că numele circumstanțial conține un cuvânt semnificativ, care are o intensiune și o extensiune, el se poate spune despre un anumit lucru, dar nu numai despre acela, ci despre fiecare din lucrurile care intră în extensiunea cuvântului semnificativ, și, în circumstanțe determinate, despre un singur lucru”⁹⁴. Referitor la numele circumstanțial, trebuie ținut cont de două observații esențiale: în primul rând, când este vorba despre numele circumstanțial *nu se utilizează un singur cuvânt*; în al doilea rând, cuvintele folosite se referă la *un singur* obiect *hic et nunc*. Se înțelege că acele cuvinte semnificative care intră în componența numelor circumstanțiale pot fi folosite și despre alte obiecte, dar nu simultan. În exemplul de nume circumstanțial „cartea pe care o citesc”, cuvântul semnificativ „cartea” poate fi folosit și în alte nume circumstanțiale, precum „cartea mea”, dar nu în mod simultan, ci numai aici și acum, adică în circumstanțe spațio-temporale determinate. Cuvintele care nu se spun prin ele însele despre un singur obiect, spune autorul, *ci se spun numai în circumstanțe spațio-temporale determinate, se numesc nume circumstanțiale*⁹⁵.

Al treilea fel de nume este *numele propriu-zis*. Complexele de cuvinte „care se referă la un singur lucru și care, spre deosebire de numele proprii, nu sunt date arbitrar și altor lucruri și, spre deosebire de numele circumstanțiale, nu depind de împrejurări determinate”⁹⁶ se numesc *nume propriu-zise*. Prin urmare, relativ la forma generală sub care apare, trebuie spus că numele propriu-zis este compus din mai multe cuvinte, între care cel puțin unul semnificativ, așa cum se întâmplă și în cazul numelor circumstanțiale, dar, spre deosebire de acestea din urmă, are în componere cel puțin un nume propriu. „Filosoful Aristotel”, de exemplu, este un nume propriu-zis, compus din cuvântul semnificativ „filosoful” și numele propriu „Aristotel”. Pe de o parte, cuvântul semnificativ „filosoful”, deși este articulat, nu este o rostire, căci nu apare independent, ci el constituie o componentă semnificativă circumstanțială, precum în sintagma „filosoful acesta” care este un nume circumstanțial. Circumstanțialitatea cuvântului semnificativ „filosoful” este anulată de numele propriu „Aristotel”. Pe de altă parte, numele propriu „Aristotel” din componența numelui propriu-zis nu este nici el, la rândul lui, un nume propriu independent, intrând

---

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 30.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

în compunere cu cuvântul semnificativ „filosoful” care-i anulează independența și deopotrivă caracterul arbitrar pe care-l are numele propriu. Rezultă, în primul rând, că *numele propriu-zis* este *un complex de cuvinte care se spune despre un singur individ*, înțelegând prin individ lucruri, ființe sau complexe ale acestora care formează un întreg. În al doilea rând, rezultă că *numele propriu-zis* este *o unitate contradictorie*, care nu se identifică cu suma componentelor sale, ci este *sinteza lor dialectică*, fiind alcătuit dintr-un cuvânt circumstanțial și altul arbitrar, a căror compunere nu este nici circumstanțială, nici arbitrară.